

سال نهم • بهار و تابستان ۱۴۰۲ • شماره ۱۸

Biannual Journal of Islamic Psychology

Vol. 9, No. 18, Spring & Summer 2023

ساختار عاملی مقیاس جهت‌گیری مذهبی؛ نسخه سوم

* مسعود آذربایجانی*

** عباس علی هراتیان**

*** سعید سالاری***

**** فاطمه کارگر****

***** مریم سادات موسوی*****

***** امین جان‌بزرگی*****

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بازشناسی ساختار عاملی مقیاس جهت‌گیری مذهبی برای دستیابی به کوتاه‌ترین فرم این مقیاس انجام شده است. این پژوهش، توصیفی از نوع همبستگی است که جامعه آماری آن دانشجویان دانشگاه آزاد واحد قم و دانشگاه قم بود که با روش نمونه‌برداری در دسترس، ۴۴۶ نفر از میان این دانشجویان انتخاب شدند و به مقیاس جهت‌گیری مذهبی پاسخ دادند. به منظور تعیین اعتبار پرسش‌نامه از روش آلفای کرونباخ و برای تعیین روایی سازه از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. داده‌های به‌دست‌آمده با روش‌های همبستگی پیرسون و آزمون دونیمه‌سازی تجزیه و تحلیل شد. تحلیل یافته‌ها نشانگر آن بود که فرم تجدیدنظرشده مقیاس جهت‌گیری مذهبی دارای سه عامل (جهت‌گیری مناسکی و ارتباط با اهل بیت علیهم‌السلام)، جهت‌گیری دین‌محورانه و جهت‌گیری خداسو و آخرت‌نگر) بوده است. آلفای کرونباخ ۰/۹۵ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان گفت این مقیاس از اعتبار و روایی بالایی برخوردار بوده و عوامل منسجمی از آن به دست می‌آید که می‌توان با کاربرد آن، ویژگی‌های دینداری افراد را بررسی، و در فعالیت‌های بالینی و پژوهش‌های آتی از آن استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: سنجش دینی، جهت‌گیری مذهبی، دینداری، تحلیل عاملی، منابع اسلامی.

* استاد گروه روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

** استادیار گروه روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول) a.haratiyan@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام، قم، ایران

**** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روان‌شناسی، موسسه عالی اخلاق و تربیت، قم، ایران

***** دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

***** دانشجوی کارشناسی ارشد مشاوره خانواده، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۹

مقدمه

دین به عنوان عنصری معنابخش در زندگی بشر (بلدریم و همکاران^۱، ۲۰۲۱)، از همان ابتدا همچون تکیه‌گاهی قدرتمند برای انسان وجود داشته است (دسمیت و همکاران^۲، ۲۰۲۲). انسان از طریق اعتقاد به مجموعه‌ای از باورهای منسجم، خود را در ارتباط با نیروی برتر می‌پندارد که قدرت توجیه و تفسیر ملایقات و ناملایقات در زندگی را دارد، به صورتی که تجربیات او را در چارچوبی منظم و یکپارچه تبیین خواهد کرد (سراج‌زاده و رحیمی، ۱۳۹۲). این باورها که از آنها به عنوان «دین» یاد می‌شود، دیدگاه مشخصی را درباره وجود قدرتی خاص که سرنوشت افراد را کنترل می‌کند و پذیرش اعمالی که فرد باید انجام دهد، به وجود می‌آورد (موحد و کرمی، ۱۳۹۸). در نتیجه، موجب شکل‌گیری ابعاد اعتقادی، احساسی و اعمال فردی و اجتماعی راجع به امری مقدس می‌شود (پترسون و همکاران^۳، ۲۰۱۲). در واقع، دین را می‌توان معیار مقدسی دانست که نه تنها به زندگی انسان معنا می‌بخشد، بلکه موجب شکل‌دهی همه‌جانبه آن نیز می‌شود (تجربه‌کار و همکاران، ۱۳۹۷).

چنانچه مشخص است هسته مرکزی این تعاریف به صورت کلی، پیروی از باورهایی راجع به امری مقدس است، مفهومی که در روایات متعدد، با واژه‌های «طاعت» (مجلسی، ۱۴۱۳، ج ۷۴، ص ۸۶)، «ورع» (همان)، «تسلیم» (آمدی، ۱۳۷۲) به آن اشاره شده است. همچنین، با مراجعه به کاربردهای «دین» در آیات قرآن می‌توان دریافت که «دین» به معنای اطاعت و پیروی است^۴ (نحل: ۵۲)؛ معنایی که در کاربرد واژه «اسلام» نیز وجود دارد به همین صورت است. «اسلام» به معنای تسلیم، خضوع، توافق و تلائم است. از این رو دین اسلام نیز مردم را به تسلیم و اطاعت در برابر خدا دعوت کرده است (نجفی و محمدی، ۱۳۹۱)، تسلیمی که گوهر تمامی ادیان الهی است (بقره: ۳۶) و کارکردهای متفاوتی، از جمله جلوگیری از تباهی انسان، داشته است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۴۰۰).

1. Yıldırım, M.; Kızılgöçer, M.; Seçer, İ.; Karabulut, F.; Anım, Y.; Dağcı, A.; Vural, M. E.; Bayram, N. & Çinici, M
2. Desmet, L.; Dezutter, J.; Vandenhoeck, A. & Dillen, A
3. Peterson, M.; Hasker, W.; Reichenbach, B. & Basinger, D

۴. وَ لَهُ الدِّينُ وَ اصْبَاً اَفْعَبَرَ اللهُ تَتَّقُونَ.

صرف نظر از کارکردها و وجوه بررسی شده درباره دین، آنچه توجه پژوهشگران علاقه‌مند به موضوع دین را به خود جلب کرده، ضرورت حضور و اثرگذاری دین در دنیای پیچیده بشر در تمامی زمان‌ها، خصوصاً پس از ظهور مدرنیته، است (یزدخواستی و احمدی فروشانی، ۱۳۹۵)، تا جایی که فعال‌بودن و پُررنگی نقش دین در تمامی ابعاد زندگی بشر، نه تنها به زندگی افراد معنای متفاوتی می‌دهد، بلکه نوعی یکپارچگی را در بخش‌های مختلف جامعه نیز ایجاد می‌کند (نیازی و همکاران، ۱۳۹۸). حتی وجوه مختلف در شکل، نوع و میزان دین اگرچه ممکن است متعدد باشد و از فرهنگی به فرهنگ دیگر به گونه‌ای متفاوت خود را نشان دهد اما وجودش همیشگی و به صورت وسیع است؛ به طوری که برخی معتقدند دین پایه و اساس بسیاری از دگرگونی‌ها، ثبات‌ها و حتی تحولات اجتماعی و سیاسی در بستر جامعه است، تغییراتی که نه تنها عمیق‌اند، بلکه به نوعی پرورش‌دهنده مسیری جدید در زندگی افراد آن جامعه خواهند بود (سعیدی، ۱۳۹۱). به همین دلایل، در سال‌های اخیر پژوهش در موضوع دینداری، خصوصاً سنجش آن، گسترش یافته است. سنجشی که موجب اندازه‌گیری این جنبه مهم از فرد خواهد شد، بُعدی که در بسیاری از جنبه‌های مختلف زندگی از قبیل آرامش، احساس امنیت، استحکام در برابر خلأهای عاطفی، اخلاقی و معنوی، مقابله در هنگام ایجاد محرومیت‌ها، ایجاد احساس همبستگی، عزت نفس، خودکارآمدی و سلامت روان اثرگذار است (اسدی نوقانی و همکاران، ۱۳۹۲).

از این‌رو ابتدا پرسش‌نامه‌های متعددی برای سنجش دینداری و جهت‌گیری مذهبی افراد ساخته شد که هر کدام جنبه متفاوتی را ارزیابی می‌کرد. مثلاً ابتدا پرسش‌نامه استارباک^۱ (۱۸۹۷)، لوبا^۲ (۱۹۳۴) و چاو و ترستون^۳ (۱۹۳۹) مطرح شدند که مبتنی بر پرسش‌های کوتاهی بودند که نه تنها ابعاد کمی درباره دینداری را می‌سنجیدند، بلکه به لحاظ اعتبار و روایی هم مشکلاتی داشتند (کلاسنر^۴، ۱۹۶۴). از دیگر پرسش‌نامه‌های شناخته‌شده غربی که برای سنجش جهت‌گیری مذهبی استفاده می‌شود، پرسش‌نامه آلپورت (۱۹۵۰) است که اگرچه جهت‌گیری درونی و بیرونی مذهبی را اندازه‌گیری می‌کند اما به دلیل نقدهایی که در تحلیل عاملی، نامشخص‌بودن معنای

1. Starbuck, E. D
2. Leuba, J. H
3. Thurston, L. L.; Chave, E. J
4. Klausner, C

«جهت‌گیری»، مشابه بودن آن با متغیرهای شخصیتی و دیدگاه متفاوت در نوع نگاه به دین وجود دارد، نمی‌تواند با اطمینان استفاده شود.

به همین دلیل، در سال‌های اخیر، در ایران پژوهشگران در حوزه دین، پرسش‌نامه‌های دینداری مبتنی بر فرهنگ اسلامی طراحی کرده‌اند که هر کدام به هدف خاصی استفاده می‌شود. مثلاً پرسش‌نامه نگرش‌سنج مذهب، که گلریز (۱۳۵۳) بر اساس آزمون جهت‌گیری مذهبی آلپورت ساخته است و مشکلات آن آزمون را نیز با خود به همراه دارد. یا پرسش‌نامه بررسی نگرش فرد به مذهبی بودن که اسلامی (۱۳۷۵) طراحی کرده و اعتبار و روایی چندانی ندارد. همچنین، پرسش‌نامه خودشناسی در چارچوب مذهبی جان‌بزرگی (۱۳۸۸) که بیشتر پرسش‌نامه‌ای شخصیتی است و پس از بررسی شخصیت افراد، رفتارهایشان را بر اساس معیارهای محدودی که از قرآن و نهج‌البلاغه استخراج شده است ارزیابی می‌کند. پرسش‌نامه سنجش باورهای مذهبی دانشجویان خدایاری فرد و همکاران (۱۳۷۸) یکی دیگر از پرسش‌نامه‌هایی است که ابعاد متفاوتی همانند عبادات، اخلاقیات، ارزش‌ها، مباحث اجتماعی و جهان‌بینی را در دانشجویان می‌سنجد. به همین صورت نیز پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی بهرامی احسان (۱۳۸۰) که وظایف خاص انسان در قبال خدا، خود، دیگران و دنیا را می‌سنجد. پرسش‌نامه دیگری که بیشتر ناظر به ابعاد عبادی و رفتار است تا جنبه‌های انتزاعی، پرسش‌نامه عمل به باورهای دینی (معبد) گلزاری (۱۳۸۰) است که سنجشی کاربردی در حوزه اعمال عبادی را مد نظر قرار داده است. پرسش‌نامه دیگری که به صورت کلی دینداری را می‌سنجد و به صورت خاص عقاید - مناسک و اخلاق را اندازه‌گیری می‌کند، پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی آذربایجانی (۱۳۸۰) است که با مرور ادیان جهان، خصوصاً اسلام، و محور قراردادن ایمان تهیه شده است. پرسش‌نامه‌های دیگری نیز با رویکردهای مختلف و با اهدافی مشابه همانند سنجش تفکر دینداری (آرین، ۱۳۸۳)، سبک زندگی اسلامی (کاویانی، ۱۳۹۱)، نگرش و التزام عملی به نماز (انیسی و همکاران، ۱۳۸۹)، نگرش معنوی (شهیدی و فرج‌نیا، ۱۳۹۱) در سال‌های اخیر ساخته شده که به دلیل تفاوت در رویکرد و موضوع از بیان آنها خودداری می‌کنیم.

پژوهش‌های صورت‌گرفته در سال‌های اخیر درباره این ابزارها موجب بیان دیدگاه‌های انتقادی درباره آنها شده است که نشان‌دهنده ضعف‌هایی در این پرسش‌نامه‌ها است. مثلاً برخی از آنها (گلریز، ۱۳۵۳) از پرسش‌نامه‌های غربی برای سنجش روایی ملاکی استفاده کرده‌اند که این نشان‌دهنده ضعف آنها است. زیرا همان‌طور که اشاره شد، این پرسش‌نامه‌ها (مثلاً پرسش‌نامه

جهت‌گیری مذهبی آلپورت) نه تنها مبانی نظری متفاوتی با دیدگاه اسلام دارند، بلکه در روشن‌بودن مفاهیم خود نیز دچار مشکل‌اند. فقدان برداشت درست درباره دینداری یکی دیگر از مشکلات برخی از این مقیاس‌ها است. همان‌طور که مشخص است، دیندار و مذهبی‌بودن دارای ابعاد متفاوتی همچون رفتاری، اعتقادی و عاطفی است که هر کدام از آنها وزنی جداگانه دارند و نمی‌توان به دلیل وزن کم در عاملی نمره فرد در دینداربودن را کاهش داد. مثلاً پژوهش‌گزارانی (۱۳۸۰) که اعمال عبادی افراد را می‌سنجد با ملاک قراردادن صرفاً برخی از اعمال عبادی به دنبال سنجش دینداری افراد است. یا با بررسی پرسش‌نامه خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۷) مشخص می‌شود این پرسش‌نامه علاوه بر نداشتن چارچوب نظری و بی‌توجهی به مبانی مختلف، نوعی الگوگیری از پرسش‌نامه آلپورت است (شجاعی‌زند و شجاعی‌زند، ۱۳۹۵).

چند موضوع ضرورت بازنگری در گویه‌های مقیاس اصلی جهت‌گیری مذهبی، اجرای مکرر و تکرار بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن را ایجاب می‌کرد: اول اینکه، تکرار پژوهش در جامعه و نمونه آماری متفاوت، بر ارتقای سطح کیفی و کمی مقیاس‌ها می‌افزاید. دوم اینکه، امروزه تمایل عمومی بر این است که برای سنجش این سازه‌های روان‌شناختی در فعالیت‌های بالینی و پژوهشی از پرسش‌نامه‌های کوتاه‌تر استفاده شود. از این‌رو، پرسش پژوهش حاضر این است که: آیا حذف برخی گویه‌های مقیاس جهت‌گیری مذهبی، که با بقیه گویه‌ها همبستگی کمتری داشته‌اند، می‌تواند مقیاسی را به دست دهد که در تحلیل عاملی اکتشافی، عوامل جدیدی را مطرح کند؟ آیا مجموع عوامل استخراج‌شده در این پژوهش نسبت به پژوهش پیشین، واریانس مناسبی از کل مقیاس قبل را تبیین می‌کند؟

روش پژوهش

این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری کلیه دانشجویان دانشگاه‌های قم و آزاد واحد قم بود. از بین آنها، ۴۴۶ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس^۱ انتخاب شدند که با توجه به ادبیات موجود (میرزا، گامست و گارینو^۲، ۲۰۰۶) درباره بهترین حجم نمونه این‌گونه مطالعات، این حجم نمونه مناسب است. دامنه سنی مشارکت‌کنندگان بین ۱۷ تا ۵۰ سال با میانگین ۲۸/۰۲ و

1. Convenience Sampling

2. Meyers, L. S., Gamst, G.; Guarino, A. J

ابزار

پایبندی مذهبی: پرسش‌نامه پایبندی مذهبی^۱ آزمونی است که برای سنجش رفتارهای انسانی و میزان پایبندی مذهبی افراد در جوامع اسلامی و بر اساس گزاره‌های قرآن کریم و نهج البلاغه (خطبه همام) درباره ویژگی‌های مؤمنان ساخته شده است (جان‌بزرگی، ۱۳۸۸). نمرات بالای پایبندی مذهبی به این معنا است که فرد بدون تردید بر اساس معیارهای مذهبی رفتارش را تنظیم می‌کند، می‌کوشد همه رفتارهایش را بر اساس مذهب طراحی کند، مناسک مذهبی را به جا می‌آورد، از اشتباهاتش توبه می‌کند، روابطش را بر اساس اصول اسلامی تنظیم می‌کند و اهل ذکر و مناجات است. جان‌بزرگی (۱۳۸۸) با استفاده از روش تحلیل عاملی مشاهده کرد که روایی سازه این آزمون معادل ۰/۸۱۶ است. پاسخ‌ها به شکل لیکرتی است که ضمن ارائه نمره هر عامل، نمره کلی پایبندی نیز محاسبه‌پذیر است که با معکوس کردن پرسش‌های گویه‌های مربوط به عامل اول و دوم به دست می‌آید (آینه‌چی، ۱۳۹۰). نمرات همه گویه‌ها به صورت مستقیم بوده و فقط گویه ۳۵ به صورت معکوس، نمره‌گذاری می‌شود (همان). آلفای کرونباخ این پرسش‌نامه در پژوهش حاضر ۰/۸۷ به دست آمده است.

جهت‌گیری مذهبی: مقیاس جهت‌گیری مذهبی^۲ را آذربایجانی (۱۳۸۰) تهیه کرده است و مشتمل بر ۷۰ گویه و دارای دو زیرمقیاس عقاید - مناسک و اخلاق است. مواد پرسش‌نامه پس از بررسی اجمالی ادیان جهان و بررسی تفصیلی دین اسلام (آیات قرآن و روایات)، بر اساس این نظریه که ایمان، مفهوم محوری دینداری است و در سه بخش باورها، اخلاقیات و مناسک عملی تجلی می‌یابد، استخراج شده است. مزیت این مقیاس بر مقیاس‌های دینی پیش از آن، نگاه نسبتاً جامع به مؤلفه‌های دینداری است که عبارت‌اند از: روابط انسان و خدا، انسان و آخرت، اولیای دین، انسان و دین، بدن و قوای زیستی، امور اقتصادی، روابط اجتماعی، خانواده، انسان و طبیعت و سرانجام اخلاق فردی. خرده‌مقیاس عقاید - مناسک مشتمل بر ۴۳ ماده دارای ضریب آلفای ۰/۹۵ بود. ضریب همبستگی هر ماده با مجموعه پرسش‌نامه عامل از ۰/۳۲۴ تا ۰/۷۴۰ به دست آمد (آذربایجانی، ۱۳۸۰). خرده‌مقیاس اخلاق مشتمل بر ۲۷ ماده با ضریب آلفای ۰/۷۹ بود. ضریب همبستگی هر

1. Religious Adherence

2. Religious Orientation

پرسش با نمره کل مقیاس عامل ۰/۱۷۲ تا ۰/۴۴۷ به دست آمد. ضریب آلفای کرونباخ جهت‌گیری مذهبی کل ۰/۹۴ نشان می‌داد. توافق ۰/۷۷ خبرگان، نشانگر روایی محتوایی مناسب این مقیاس است. در پژوهش تبرایی و همکاران (۱۳۸۷) بر اساس نتایج حاصل از اجرای پرسش‌نامه ضریب آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۸۴ به دست آمد. آذربایجانی (۱۳۸۰) با حذف ۴ گویه و حفظ ۲ عامل فرم ۷۰ گویه‌ای، فرمی ۶۶ گویه‌ای مطرح کرد. هاشمی و جوکار (۱۳۸۹) نیز برای استفاده در پژوهش خود، فرمی ۳۸ گویه‌ای تدوین کردند که ۲۷ گویه به عامل عقاید و مناسک و ۱۱ گویه به عامل اخلاق تعلق گرفت و جمعاً ۲۹/۶ درصد از کل واریانس مقیاس را تبیین می‌کند.

برای انجام این پژوهش از فرم ۷۰ گویه‌ای استفاده شد. از ۴۸۰ پرسش‌نامه توزیع شده، با توجه به حذف برخی از آنها به علت ناقص بودن، در نهایت تعداد ۴۴۶ پرسش‌نامه وارد مرحله تحلیل شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در این تحقیق با استفاده از نرم‌افزار SPSS از روش‌های آماری همبستگی و تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است.

یافته‌ها

روایی محتوای مقیاس جهت‌گیری مذهبی در بررسی آذربایجانی (۱۳۸۰) به دست آمده است که به دلیل فقدان تغییر در شکل صوری گویه‌ها، نتایج آن به فرم جدید مقیاس تعمیم‌پذیر است. این ویژگی از وجود توافق بالا میان نظر بیشتر کارشناسان (۰/۷۷ درصد) درباره محتوای گویه‌ها استنباط شد (همان). به منظور بررسی هماهنگی درونی گویه‌های مقیاس، برای نیل به کوتاه‌ترین فرم، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. این بررسی نشان داد که با حذف ۴۱ گویه، اعتبار درونی مقیاس، همچنان قوت خود را حفظ می‌کند. هماهنگی درونی مقیاس و عوامل آن بر اساس مقدار آلفا در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱: محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برای فرم تجدیدنظرشده مقیاس جهت‌گیری مذهبی و عوامل آن

مقیاس	تعداد گویه‌ها	جنسیت	آلفای کرونباخ
کل مقیاس	۲۹	مرد (n=۱۹۴)	۰/۹۵
		زن (n=۲۵۲)	۰/۹۵
		کل	۰/۹۵
پابندی مذهبی و ارتباط با اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	۱۳		۰/۹۲
دین محوری	۱۰		۰/۸۸
ارتباط با خدا و اعتقاد به آخرت	۶		۰/۸۱

چنان‌که در جدول ۱ مشاهده می‌شود ضریب آلفای کرونباخ مقیاس در نمونه پژوهش ۰/۹۵ است. این ضریب برای عامل اول ۰/۹۲، برای عامل دوم ۰/۸۸ و برای عامل سوم ۰/۸۱ است که اعتبار قوی فرم ۲۹ گویه‌ای و سه‌عاملی این مقیاس را نشان می‌دهد. همچنین، برای بررسی روایی سازه مقیاس، همبستگی هر یک از گویه‌ها با کل پرسش‌نامه محاسبه شد. نتایج نشان داد که همه گویه‌ها با نمره کل مقیاس همبستگی معنادار و قوی دارند. دامنه این همبستگی از ۰/۵۷ تا ۰/۷۶ است.

به منظور بررسی ساختار عاملی مقیاس از تحلیل عاملی اکتشافی به روش مؤلفه‌های اصلی^۱ و چرخش واریماکس^۲ استفاده شد. شاخص کفایت نمونه‌برداری^۳ نشان داد که نمونه‌گیری مناسبی برای تحلیل عاملی صورت گرفته است ($KMO=0/96$). نتایج آزمون کرویت بارتلت^۴ نیز بیانگر همبستگی معنادار کافی بین عبارت مقیاس است. در حقیقت، معناداربودن آزمون کرویت بارتلت کمترین شرط لازم برای انجام دادن تحلیل عاملی است. همان‌گونه که در جدول ۲ دیده می‌شود، نتایج این آزمون با درجه آزادی ۴۰۶ و مجذور خی دو $6939/760$ در سطح $P < 0/0001$ معنادار است.

جدول ۲: آزمون بارتلت و کفایت نمونه‌برداری

آماره‌ها	نتایج
کفایت نمونه‌برداری به روش KMO	۰/۹۵۷
خی دو	۶۹۳۹/۷۶۰
آزمون کرویت بارتلت	۴۰۶
سطح معناداری	۰/۰۰۰۱

به منظور تعیین تعداد عامل‌ها ابتدا از ملاک ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از ۱ استفاده شد. برای اجتناب از دقت پایین در نتایج خروجی و نیز با توجه به نمودار اسکری که ارزش ویژه در بخش نزولی با شیب تند و قبل از تبدیل شدن به سطح افقی را کمی بالاتر از عدد ۱ نشان می‌دهد، ارزش

1. Principle Component
2. Varimax
3. Sampling Adequacy
4. Bartlett's Test of Sphericity

ویژه در مرحله دوم نیز بزرگ‌تر از ۱ انتخاب شد. جدول ۳ ماتریس عوامل را پس از چرخش به همراه بار عاملی هر یک از گویه‌ها نشان می‌دهد.

جدول ۳: ماتریس عوامل پس از چرخش متقارب به شیوه واریماکس به همراه بار عاملی هر یک از گویه‌ها

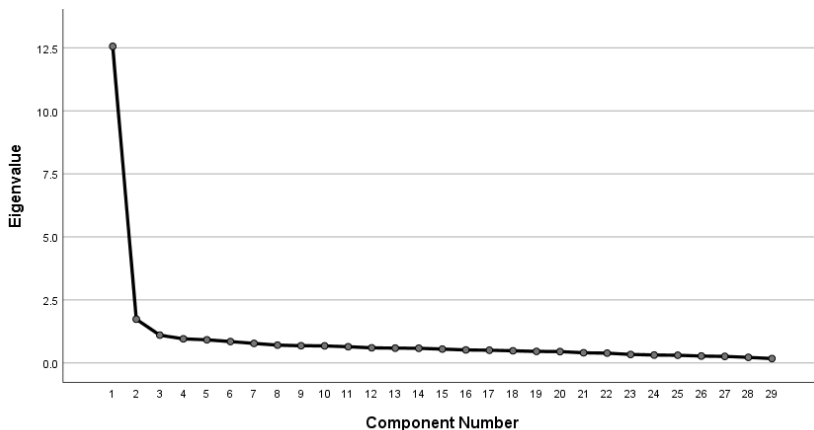
بار عاملی	عامل / گویه	گویه
	عامل اول: جهت‌گیری مناسکی و ارتباط با اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> ^۱	
۰/۷۶۲	در ایام شهادت امام حسین <small>علیه‌السلام</small> خود را عزادار می‌یابم و مایلم در مجالس آن شرکت کنم.	۱
۰/۷۴۳	در ایام شهادت امام حسین <small>علیه‌السلام</small> احساس غم می‌کنم و مایلم در مجالس آن شرکت کنم.	۲
۰/۶۹۷	فکر می‌کنم برای نیل به مقاصد عالی می‌توانم صبر و پایداری داشته باشم.	۳
۰/۶۷۹	به عقیده من، این دنیای پر از ظلم و جور، روزی با ظهور مهدی <small>علیه‌السلام</small> پر از عدل و داد خواهد شد.	۴
۰/۶۲۸	در صورتی که مسافر یا مریض نباشم، در ماه رمضان روزه می‌گیرم.	۵
۰/۵۸۳	اگر امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم، فساد همه جا را می‌گیرد.	۶
۰/۵۸۲	حقوق شرعی اموال خود را به افراد در خور اعتماد پرداخت خواهم کرد.	۷
۰/۵۶۷	در اعیاد و ایام ولادت اولیای دین احساس شادی و سرور می‌کنم.	۹
۰/۵۴۶	به مشاغلی که از نظر اسلام حرام است، تمایل ندارم، هرچند درآمدش چشمگیر باشد.	۱۱
۰/۵۰۴	برای رضای خدا حاضریم در راه او جان‌فشانی کنیم.	۱۲
۰/۴۹۷	عزت و سربلندی‌ای که تأیید خداوند را نداشته باشد، چندان ارزشمند نیست.	۱۳
۰/۴۶۶	هر گاه به زیارت امام رضا <small>علیه‌السلام</small> می‌روم، احساس معنوی عمیقی در خود می‌یابم.	۲۶
۰/۴۱۵	همواره خود را در گروه مؤمنان به دین اسلام می‌دانم.	۲۹
	عامل دوم: جهت‌گیری دین‌محورانه ^۲	
۰/۷۲۸	احساس می‌کنم در زندگی چیزهای مهم‌تر از مذهب هم وجود دارد.	۱۴
۰/۶۳۳	من راه خوش‌بختی و سعادت را فقط در دین می‌جویم.	۱۵
۰/۶۱۳	لازم نیست در همه زمینه‌های زندگی به دین و حدود شرعی مقید باشیم.	۱۶
۰/۶۰۶	در عصر حاضر پیامبر اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> نمی‌تواند الگویی تمام‌عیار برای بشر باشد.	۱۷
۰/۵۹۹	دین باعث گسترش خرافات در ذهن انسان می‌شود.	۱۸
۰/۵۵۴	در اوقات فراغت کتب مذهبی مطالعه می‌کنم.	۱۹
۰/۵۳۸	از فیلم‌ها یا برنامه‌های مذهبی (رادیویی، تلویزیونی و رایانه‌ای) استفاده می‌کنم.	۲۰
۰/۴۷۳	دین اسلام کامل‌ترین برنامه‌ها را برای سعادت انسان مطرح کرده است.	۲۳

1. Ritual orientation and communication with Ahl al-Bayt

2. Religion orientation

۰/۴۲۰	۲۵	تعالیم قرآن بهترین راهنمای زندگی بشر است.
۰/۳۴۸	۲۷	اغلب اگر کاری انجام دهم که خلاف دستوره‌های مذهبی باشد، احساس پشیمانی می‌کنم و در صدد جبران برمی‌آیم.
عامل سوم: جهت‌گیری خداسو و آخرت‌نگر ^۱		
۰/۷۰۵	۲۲	مایلم شناخت خود را از آفریدگار جهان بیشتر کنم.
۰/۵۴۶	۲۴	حضور خداوند در اغلب صحنه‌های زندگی محسوس است.
۰/۴۶۲	۲۸	گاه احساس می‌کنم به خدا نزدیک شده‌ام.
۰/۴۵۰	۸	در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و پاداش و کیفر آن مشخص می‌گردد.
۰/۴۱۸	۱۰	کسانی که کارهای نیک انجام می‌دهند، پاداش الهی آن برایشان محفوظ است.
۰/۳۹۲	۲۱	در تقابل لذات دنیا و آخرت، سعادت اخروی را ترجیح می‌دهم.

تمامی گویه‌های مقیاس در این مرحله، از بار عاملی بالاتر از ۰/۳ برخوردار بودند. دامنه بار عاملی گویه‌ها در عامل اول از ۰/۴۲ تا ۰/۷۶ و در عامل دوم از ۰/۳۵ تا ۰/۷۳ و در عامل سوم از ۰/۳۹ تا ۰/۷۱ است.

نمودار ۱: نمودار اسکری برای تعیین عوامل

عامل اول ۲۱/۹۳ درصد، عامل دوم ۱۷/۳۳ درصد، عامل سوم ۱۳/۸۴ درصد و مجموع شش عامل ۵۳/۰۹ درصد واریانس کل فرم تجدیدنظرشده مقیاس جهت‌گیری مذهبی را برآورد می‌کند. نتایج آزمون دونیمه‌سازی در جدول شماره ۴ درج شده است.

1. God orientation and belief in the afterlife

جدول ۴: نتایج آزمون دونیمه‌سازی مقیاس تجدیدنظرشده جهت‌گیری مذهبی

مقدار	۰/۹۰۳	
بخش اول	تعداد	۱۵
مقدار	۰/۹۱۷	
بخش دوم	تعداد	۱۴
تعداد کل گویه‌ها	۲۹	
همبستگی بین دو بخش	۰/۸۱۴	
ضریب همبستگی برون - اسپیرمن	۰/۸۹۸	
ضریب دونیمه‌سازی گاتمن	۰/۸۹۷	

همان‌گونه که در جدول ۴ می‌بینیم، ضرایب همبستگی قوت بالایی دارد. در جدول ۵، نتایج همبستگی نمره کل و زیرمقیاس‌های فرم تجدیدنظرشده جهت‌گیری مذهبی با نمره کل فرم اصلی و پرسش‌نامه پایبندی مذهبی درج شده است.

جدول ۵: ماتریس همبستگی نمره کل و زیرمقیاس‌های فرم تجدیدنظرشده جهت‌گیری مذهبی با نمره کل فرم اصلی و

پرسش‌نامه پایبندی مذهبی

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶
۱. جهت‌گیری مناسکی و ارتباط با اهل بیت (علیهم‌السلام)	۱					
۲. جهت‌گیری دین‌محورانه	۰/۷۵۲**	۱				
۳. جهت‌گیری خداسو و آخرت‌نگر	۰/۷۸۰**	۰/۷۴۷**	۱			
۴. نمره کل فرم جدید	۰/۹۴۰**	۰/۹۱۹**	۰/۸۷۶**	۱		
۵. نمره کل فرم اصلی	۰/۸۸۱**	۰/۸۶۱**	۰/۸۲۹**	۰/۹۳۸**	۱	
۶. نمره کل پایبندی مذهبی	۰/۶۱۹**	۰/۵۵۲**	۰/۵۸۶**	۰/۶۴۰**	۰/۶۲۴**	۱

همان‌گونه که در جدول ۵ دیده می‌شود، همبستگی بالای نمرات کل و زیرمقیاس‌های فرم تجدیدنظرشده با نمره کل فرم اصلی و نمره کل مقیاس پایبندی مذهبی، نشان از روایی قوی این فرم دارد. ضمن اینکه نتایج رگرسیون نشان داد که زیرمقیاس‌های سه‌گانه فرم تجدیدنظرشده، توان پیش‌بینی ۰/۸۸ درصد نمره کل فرم اصلی را دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

بحث: پژوهش حاضر با هدف رسیدن به کوتاه‌ترین فرم ممکن از مقیاس جهت‌گیری مذهبی و

بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن در بین دانشجویان انجام شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این مقیاس در نمونه پژوهش از هماهنگی درونی مناسبی (۰/۹۵) برخوردار است. نتایج تحلیل عاملی اکتشافی نشان می‌دهد که ساختار عاملی در نمونه این پژوهش سه‌عاملی است. در پژوهش قبلی (آذربایجانی، ۱۳۸۰) دو عامل به دست آمده بود. ساختار سه‌عاملی، همسویی بیشتری با متون دینی دارد.

جهت‌گیری مناسکی و ارتباط با اهل بیت علیهم‌السلام، به عنوان عامل اول جهت‌گیری مذهبی، معرّف افرادی است که از تاب‌آوری بالایی در راه رسیدن به اهداف برخوردارند، پای‌بند به مناسک مذهبی (نماز، روزه و ...) هستند، به سلامت معنوی جامعه‌شان اهمیت می‌دهند (اقدام به امر به معروف و نهی از منکر)، دارایی‌هایشان را به ناپاکی آلوده نمی‌کنند، هویت مذهبی اجتماعی دارند، احساسات معنوی عمیقی به اهل بیت علیهم‌السلام دارند و منتظر برپایی حکومت الاهی معصومان هستند.

جهت‌گیری دین‌محورانه، به عنوان عامل دوم جهت‌گیری مذهبی، توصیف‌کننده افرادی است که دین (اسلام) را کامل می‌دانند، افکار و رفتارهایشان را با دین تنظیم می‌کنند (نه خودمحورانه) و الگوهایشان را در آن می‌جویند، در پی تقویت شناخت‌های خود از دین هستند و سعادت را در همسویی با دین می‌دانند.

جهت‌گیری خداسو و آخرت‌نگر، به عنوان عامل سوم جهت‌گیری مذهبی، توصیف‌کننده افرادی است که در تلاش‌اند افکار و احساسات و رفتارهایشان را متصل به مبدأ هستی نگاه دارند و خداآگاهی را در خود تقویت کنند. آنها به عالم غیب و آخرت ایمان دارند، حیات اخروی را به حیات مادی ترجیح می‌دهند. لذا خویشتن‌داری خود را در مقابل وسوسه‌های دنیوی حفظ می‌کنند.

نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش، اعتبار و روایی نسخه تجدیدنظرشده جهت‌گیری مذهبی را تأیید کرد. این ابزار قابلیت استفاده در موقعیت‌های آموزشی روان‌شناختی و پژوهش‌های روان‌شناختی را دارد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۰). «تهیه آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام»، در: روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۲۹، ص ۳۵ - ۶۰.

۲. آراین؛ خدیجه (۱۳۸۳). بررسی رابطه دینداری و روان‌درستی ایرانیان مقیم کانادا، رساله دکتری، تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران.
۳. آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۷۲). معجم الفاظ غررالحکم و دررالکلم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
۴. آینه‌چی، عباس (۱۳۹۰). رابطه سبک‌های والدینی و باورهای غیرمنطقی والدین و تأثیر آن بر پای‌بندی مذهبی فرزندان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۵. اسدی نوقانی، احمدعلی؛ امید، شیراز؛ حاجی‌آقاجانی، سعید (۱۳۹۲). روان‌پرستاری، تهران: بشری، چاپ چهارم.
۶. اسلامی، احمدعلی (۱۳۷۵). بررسی نگرش فرد نسبت به مذهبی بودن و رابطه آن با افسردگی در دانش‌آموزان سال آخر دبیرستان‌های اسلام‌شهر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی.
۷. انیسی، جعفر؛ نویدی، احد؛ حسینی‌نژاد نصرآباد، اعظم (۱۳۸۹). «ساخت و اعتباریابی مقیاس نگرش و التزام عملی به نماز»، در: علوم رفتاری، ش ۴، ص ۳۱۳ - ۳۱۸.
۸. بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۰). بررسی مقدماتی میزان اعتبار و قابلیت اعتماد مقیاس جت‌گیری مذهبی. روانشناسی و علوم تربیتی. سال ششم. شماره ۱. ۶۷ - ۹۰.
۹. تیرایی، رامین؛ فتحی آشتیانی، علی؛ رسول‌زاده طباطبایی، سید کاظم (۱۳۸۷). «بررسی سهم تأثیر جهت‌گیری مذهبی بر سلامت روان در مقایسه با عوامل جمعیت‌شناختی»، در: روان‌شناسی و دین، ش ۳، ص ۳۷ - ۶۲.
۱۰. تجربه‌کار، مهشید؛ غروی رودسری، اهدا؛ حسنی ساطحی، میلاد؛ پوراحسان، سمیه (۱۳۹۷). «پیش‌بینی معنای زندگی بر اساس خوش‌اخلاقی و دینداری»، در: مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش ۱، ص ۱۹۳ - ۲۰۵.
۱۱. جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۸۸). «ساخت و اعتباریابی آزمون پای‌بندی مذهبی بر اساس گزاره‌های قرآن و نهج‌البلاغه»، در: مطالعات اسلام و روان‌شناسی، س ۳، ش ۵، ص ۷۹ - ۱۰۶.

۱۲. خدایاری فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن؛ نصفت، مرتضی؛ شمشیری، بابک (۱۳۷۸). تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان، طرح پژوهشی، دانشگاه تهران.
۱۳. سراج‌زاده، سید حسین؛ رحیمی، فرشید (۱۳۹۲). «رابطه دینداری با معناداری زندگی در یک جمعیت دانشجویی»، در: راهبرد فرهنگ، س ۶، ش ۲۴، ص ۷ - ۳۰.
۱۴. سعیدی، محمدمسعود (۱۳۹۱). «جامعه‌شناسی دین و رویکردهای متفاوت به دین»، در: علوم اجتماعی، ش ۵۷، ص ۴۲ - ۵۷.
۱۵. شجاعی زند، حسین؛ شجاعی زند، علی‌رضا (۱۳۹۵). «بررسی روایی در پیمایش‌های سنجش دینداری در ایران»، در: جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۶۳، ص ۱۶۹ - ۱۹۶.
۱۶. شهیدی، شهریار؛ فرج‌نیا، سعیده (۱۳۹۱). «ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش نگرش معنوی»، در: روان‌شناسی و دین، ش ۵، ص ۹۷ - ۱۱۵.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
۱۸. کاویانی، محمد (۱۳۹۱). «کمی‌سازی و سنجش سبک زندگی اسلامی»، در: روان‌شناسی و دین، س ۴، ش ۲، ص ۲۷ - ۴۴.
۱۹. گلریز، گلشن (۱۳۵۳). پژوهشی برای سنجش نگرش مذهبی و بررسی رابطه بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم تربیتی دانشگاه تهران.
۲۰. گلزاری، محمود (۱۳۸۰). «مقیاس عمل به باورهای دینی»، همایش بین‌المللی دین در بهداشت روان، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی ایران.
۲۱. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۳). بحار الانوار، بیروت: دارالاضواء.
۲۲. موحد، مجید؛ کرمی، فرشاد (۱۳۹۸). «دینداری و سلامت: بررسی رابطه دینداری و سبک زندگی سلامت‌محور در بین شهروندان شهر شیراز»، در: جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۱۳، ص ۱۲۷ - ۱۴۸.
۲۳. نجفی، محمدجواد؛ محمدی، جواد (۱۳۹۱). «معناشناسی واژه اسلام در قرآن با تأکید بر بررسی رابطه آن با پلورالیزم دینی»، در: الاهیات تطبیقی، س ۳، ش ۸، ص ۹۶ - ۱۱۶.

۲۴. نیازی، محسن؛ حسینی‌زاده آرانی، سید سعید؛ یعقوبی، فاطمه؛ سخایی، ایوب؛ امیری دشتی، سیده مهدیه (۱۳۹۸). «دین و سلامت: فراتحلیلی بر مطالعات و پژوهش‌های انجام دینداری و سلامت روان در ایران»، در: روان‌شناسی سلامت، ش ۱، ص ۱۶۸ - ۱۹۳.
۲۵. هاشمی، زهرا؛ جوکار، بهرام (۱۳۸۹). «بررسی رابطه جهت‌گیری‌های مذهبی و ابعاد هویت»، در: دانشور رفتار (روان‌شناسی بالینی و شخصیت)، س ۱۷، ش ۴۰، ص ۵۹ - ۷۴.
۲۶. یزدخواستی، فاضل؛ احمدی فروشانی، حبیب (۱۳۹۵). «مدل رابطه علی بین نگرش مذهبی، شادی، لذت و سلامت روان در دانشجویان»، در: مطالعات روان‌شناسی تربیتی، ش ۲۲، ص ۱۵۷ - ۱۷۶.

28. Allport, G. W. (1950). *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation*, New York: Macmillan.

29. Desmet L.; Dezutter J.; Vandenhoeck A.; Dillen, A. (2022). "Religious Coping Styles and Depressive Symptoms in Geriatric Patients: Understanding the Relationship through Experiences of Integrity and Despair", in: *Int J Environ Res Public Health*, Vol. 19, No. 7, p: 3835.

30. Klausner, E. (1964). "Methods of Data Collection in Studies of Religion", in: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 3, No. 2, pp. 193 - 203.

31. Leuba, J. H. (1934). "Religious Beliefs of American Scientist", in: *Harpers Magazine*, No. 169, pp. 291 - 300.

32. Meyers, L. S., Gamst, G.; Guarino, A. J. (2006). *Multivariate research: design and interpretation*. SAGE Publications, Inc.

33. Peterson, M.; Hasker, W.; Reichenbach, B.; Basinger, D. (2012). *Religious Belief: An Introduction to the Philosophy of Religion*, Oxford: Oxford University Press.

34. Starbuck, E. D. (1897). A study of conversion. *The American Journal of Psychology*, 8(2), 268-308.

35. Thurston, L. L.; Chave, E. J. (1939). *Measuring religion: Fifty - two experimental forms*. Chicago: University of Chicago Press.

36. Yıldırım, M.; Kızılgeçit, M.; Seçer, İ.; Karabulut, F.; Angın, Y.; Dağcı, A.; Vural, M. E.; Bayram, N. N.; Çinici, M. (2021). “Meaning in Life, Religious Coping, and Loneliness During the Coronavirus Health Crisis in Turkey”, in: *Religion and Health*, Vol. 60, No. 4, pp. 2371 - 2385.